

مسئولیت مدنی و بیمه

دکتر ایرج بابائی^۱

۱- حقوق مسئولیت مدنی در طی یک قرن اخیر شاهد تحولات عمیق و همه جانبه‌ای بوده است. از طرفی پیشرفت ماشینیم و بروز حوادث و خسارات روزافزون جدید سبب شکل‌گیری تئوریها و سپس قواعد حقوقی شد که همگی در صدد حمایت از قربانیان حوادث و زیاد دیدگان بوده و شناخت مسئولیت مدنی دارندگان و استفاده کنندگان از ماشین یا ابزار اقتصادی جدید را در سطح وسیعی به دنبال داشته است. در واقع با تبدیل و اصلاح شرایط مسئولیت، این بخش از حقوق با تکیه بر منطقی اقتصادی باگامهای بلندی به سوی شناخت مسئولیت بدون تقصیر یا پیش فرض تقصیر به پیش رفته است و افرادی را که بر اساس حقوق مسئولیت مدنی سستی تعهدی به جبران خسارت نداشتند مسئول جبران خسارت شناخت.^۲

۱- استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.

۲- از میان منابع بی شمار راجع به تحول حقوق مسئولیت مدنی می‌توان به مراجع زیر اشاره نمود:

A. Tunc, La responsabilite Civile, Economica 1989, N 100 ets. P.83 ets.

G. Viney, Traité de droit Civil, Introduction á La responsabiliti, L.G.D.J, 2e éd. 1995, n 18 et s., P.

از طرف دیگر، خسارات قابل جبران تنوع یافته و میزان کمی آن نیز با گشاده‌دستی بسیار ارزیابی شده و افزایش یافته است. احتساب عدم‌النتفع و خسارات معنوی (با طیف وسیع آن) و خسارات اقتصادی در عداد خسارات قابل جبران مسئولیت مدنی را که قبلاً تنها متوجه جبران خسارات جانی و مالی (به صورت تخریب یا معدوم و معیوب ساختن اموال) بود، وارد مرحله جدیدی نموده است.^۱ همچنین برآورد بسیار سنگین خسارات و سیر صعودی آن در مقایسه با آنچه قبل از این تحولات وجود داشت، بار مسئولیت مدنی را بسیار سنگین نموده است.^۲

→ 23.

F.Terré, Ph. Simler et Y. Lequette: *Droit Civil, Les obligations* PréTis Dallog, 6e éd. 1996, n° 650 ets., P. 537.

Ph. Le Tourneau, L. Cadet: *Droit de la responsabilité*, Dalloz Action. 1998, n° 38 ets., P. 15.

H. et L. et J. Mazeaud, F. Chabas, *Leçon de droit civil, t. II, Obligations; Théorie générale*, n° 424 ets., P. 417.

Fin de la faute? *Revue Droits*, n° 5, PUF 1987.

E.-L. Bach, *Réflexions Sur le problème du fondement de la responsabilité civile*, R.T.D.Civil 1977, P.221 ets.

J.flour et J.-L. Aubert, *Droit Civil, Les obligations, 2. le fait Juridique*, A.Golin, 7e éd. 1997, n° 64 ets. P. 63.

۱- در خصوص تحول در برآورد خسارات و انواع ضرر جبران مراجعه شود به:

G.Viney, *idem*, n° 20.

G.Viney et P. Jourdain, *Traité de droit Civil, La responsabilité; Conditions*, LGDJ, 2e éd. 1998, n° 248 et s.

۲- در این باره از دیدگاه‌های آمریکا در باب مسئولیت مدنی گویا و روشن است. در اینجا به چند مثال اکتفا می‌نمایم. اخیراً در روزنامه‌ها آمده است که در واشنگتن زن ۳۶ ساله آمریکایی از شرکت دارویی آمریکن هوم پروداکت بعلت آثار و عوارض فرص‌های "فن فلورامین" که برای کاهش اشتها استفاده می‌نموده و پس از مصرف ۳ ماهه دارو دچار آسیب‌های قلبی شده شکایت نموده است. دادگاه پس از احراز رابطه سبب (علیت) بین آسیب قلبی و مصرف دارو شرکت تولیدکننده را به پرداخت ۲۴ میلیون و سیصد هزار دلار غرامت محکوم کرده است. در حال حاضر شاکیان دیگری نیز علیه این شرکت طرح دعوی نموده و شرکت ناچار است حدود ۵ میلیارد دلار غرامت به شاکیان

۲- هر چند اوجگیری حقوق مسئولیت مدنی و برآورد نجومی خسارات کاملاً در جهت منافع و حمایت از زیان دیدگان بوده و بدین لحاظ امری مطلوب محسوب می‌شود، ولی چنانچه با تدابیر دیگر حقوقی و اقتصادی همراه نباشد بار غیر قابل تحملی بر دوش افرادی خواهد بود که مسئول جبران این خسارات شناخته شده و ظلم فاحش در حق ایشان و نهایتاً فعالان صحهٔ اقتصادی خواهد بود. در واقع توسعه مفهوم تقصیر

→ پرونده (روزنامه هسپری سه‌شنبه ۱۳۷۸/۶/۳۰ ص ۱۱۶)

خبر دیگر راجع به مسئولیت مدنی تولیدکنندگان سیگار است. بازماندگان شخصی که در اثر استعمال دخانیات مبتلا به سرطان ریه شده و نهایتاً در اثر همین بیماری در سال ۱۹۹۵ میلادی در گذشته است موفق شدند در دعوی بطرفیت شرکت RIR NAIS CO حکم به دریافت مبلغ ۷۵۰/۰۰۰ دلار تحصیل نمایند. همچنین در پی دعاوی عمومی دولتهای ایالتی آمریکا بطرفیت شرکتهای دخانیات- راجع به خسارت وارده به ایشان بعلت معالجه و مداوای بیماریهای مرتبط با مصرف سیگار- موفق به حل و فصل دعوی طی سازشنامه‌ای شدند که مطابق آن صنایع دخانیات با هم مبلغ سیصد و شصت و هفتاد و نیم میلیارد دلار را در طول ۲۵ سال بتدریج پرداخت نموده و سپس تا مدت نامحدود مبلغ ۱۵ میلیارد دلار پرداخت خواهند نمود... (نقل از مجله داخلی کانون وکلای مرکز، ۲۳ اسفند ۷۶، ص ۱۱۰ و ۲۴- تیرماه ۷۷، ص ۹۸).

در آمریکا در ۱۳ ژوئن ۱۹۸۰ زوری شرکت تلفن و تلگراف آمریکا را به پرداخت ۱ میلیارد و ۸۰۰ میلیون دلار خسارت در وجه شرکت ارتباطات MCI بابت نقض قوانین ضد تراست محکوم نمود. شرکت ATT نیز خواننده ۴۰ دعوی مشابه که هر کدام بخواسته چند میلیون دلار است فرار گرفته است. در دعوی شرکت SCM علیه شرکت Xerox راجع به تجاوز از حقوقی آنتی تراست، خواننده محکوم به پرداخت ۳۶ میلیون دلار خسارت شد. در این دعوی که بیش از یک سال بطور انجامید ۲۰۰ وکیل وارد دعوی شد و هزینه‌های دعوی بالغ بر ۶۰ میلیون دلار بود. در این دعوی رأی قضایی در مورد بعضی نکات حساس بر علیه Xerox بیش از یک و نیم میلیارد دلار برای این شرکت تمام شد. اشتباهات پزشکی یا جراح موجب محکومیت ایشان به پرداخت ۴ میلیون دلار حق قربانیان شد (۴ مه ۱۹۷۸) زنی که بعلت لیزنده بودن پلکان سقوط نموده و نقض عضو (فلج) پیدا کرد ۹ میلیون دلار خسارت از باب مجازات خصوصی (در باب مسئولیت مدنی) دریافت نمود (۱۱ مارس ۱۹۸۰) و یک میلیون دلار دیگر نیز دریافت خواهد کرد. جوانی که در حادثه رانندگی مصدوم شده با ادعای آنکه عامل حادثه طراحی اشتباه اتومبیلش بوده ۱۲ میلیون دلار خسارت دریافت می‌نماید (۱۴ اکتبر ۱۹۷۸) زنی که در یک مثل مورد تجاوز قرار می‌گیرد ۲/۵ میلیون دلار خسارت از مدیر مثل دریافت می‌کند (۲۳ فوریه ۱۹۷۷).

بیش از دو میلیون دلار (که ۱/۹ میلیون آن بعنوان مجازات حقوق خصوصی مسئولیت بوده) به نفع زنی حکم صادر شد که عضو کلیسای علمی (Scientologie) بمدت ۴ سال بود و در این مدت از توان فکری او آنچنان که وعده داده شده بعد استفاده نشد (۱۶ اوت ۱۹۷۹)

و خطا شمردن رفتاری که در زندگی ماشینی امروز - و مشخصاً استفاده از ابزار و لوازم جدید - عملاً و از نظر آماری برای انسان عادی و متعارف غیر قابل اجتناب است^۱ و یا توسعه مسئولیت بدون خطا و مبتنی بر ریسک یا تضمین، بار جبران خسارت را بر دوش کسانی گذاشته است که به همان اندازه زیان دیده در بروز حادثه و خسارت بی گناهاند.^۲ بدین نحو کسانی که فعالیت اقتصادی داشته و به تولید کالا یا ارائه سرویس به دیگران همت می‌گمارند و بدینوسیله سهم عمده‌ای را در اقتصاد جامعه بر عهده می‌گیرند، همواره خود را در معرض خطر مسئولیت جبران خسارات غیر قابل تحملی می‌یابند که حتی با رعایت کلیه جوانب احتیاط معقول و متعارف دیر یا زود به وقوع خواهد پیوست. اگر بنا باشد که تنها با توجه به منافع زیان دیده و جهت حمایت از او تکنیک‌ها و قواعد جدید مسئولیت مدنی اعمال گردد، قربانی جدیدی که همان فرد مسئول جبران خسارت است بر خیل قربانیان و زیان دیدگان افزوده خواهد شد، ولی این بار اینان قربانیان نظام حقوقی ناعادلانه‌اند و نه قربانیان حوادث ناشی از ماشین!

۳- "بیمه" ابزار بسیار مناسبی بوده است که به نحو کاملاً مؤثر از این نتیجه و اثر نامطلوب جلوگیری نموده و در عین حال با هموار نمودن راه پیشرفت حقوق مسئولیت مدنی و تأمین هر چه بهتر منافع زیان دیدگان، مانع بروز آثار نامطلوب این روند در خصوص مسئول حادثه شده است. بررسی تاریخچه قانونگذاری و نظریه پردازی در کشورهای صنعتی غرب نشان می‌دهد که لزوم همراهی بیمه و توسعه مسئولیت مدنی هیچ‌گاه از دید حقوقدانان غربی پنهان نبوده است و اساساً تحول حقوقی مسئولیت مدنی در سایه و با تکیه بر توسعه بیمه میسر شده است. از طرف دیگر، در تأثیر متقابل، پیشرفت حقوق مسئولیت مدنی نیز سبب رونق و توسعه روزافزون صنعت بیمه (و

1. A. Tunc, La responsabilité Civile, n° 149 ets.

۲- به منابع مذکور در زیر نویس ۱ و همچنین منابع زیر مراجعه شود:

A. Tunc, idem, n° 135 et n° 178 ets.

G. Viney, Introduction ala responsabilité, n° 49 ets.

A. Esmein, note, sirey 1899, I, 497.

M. Planiol, Études su rla responsabilité civile, Rev. Crit. 1905, P.277 et 1906, P.80.

G. Ripert, La regles morales dans les olligations civile n° 112 ets.

بالاخص بیمه مسئولیت) شده است.

در این کشورها بیمه تا آنجا پیش رفته که حقوقدانان بزرگی در مورد مرزها و قلمرو نظام حقوق مسئولیت مدنی و بیمه تردید نموده و معتقد شده‌اند که عملاً بخش عمده از آنچه تا قبل از این در حیطه مسئولیت مدنی قرار می‌گرفت امروزه تحت نفوذ بیمه و تکنیک‌های حقوقی آنست و در این زمینه‌ها حقوق مسئولیت مدنی کاربرد خود را از دست داده است. در واقع با پیشرفت بیمه و مطرح شدن آن به عنوان مؤثرترین ابزار جبران خسارت این سؤال مطرح شده که حقوق مسئولیت مدنی که تا حال رسالت عمده جبران خسارت را بر عهده داشت از این پس چه جایگاهی دارد و چگونه می‌بایست قلمرو و ارتباط بیمه و مسئولیت مدنی را ترسیم کرده و تعادلی میان آن دو برقرار کرد.^۱

۴- در این مقاله سعی بر آنست که در ابتدا تأثیرات بیمه و مسئولیت را بر یکدیگر و لزوم همراهی این دو را در جهت تأمین عدالت اجتماعی و تحول حقوق تبیین نمائیم (الف) و سپس قلمرو هر یک از آنها و نقش و جایگاهی را که برای جبران خسارت زیان دیدگان و ایجاد هنجارهای رفتاری (یعنی دو هدف عمده تصور شده برای حقوق مسئولیت مدنی^۲) دارند مشخص کرده و راه تحول آنها را برای آینده ترسیم نمائیم (ب).

قابل ذکر است که عمده بحثها و بررسی‌های مطرح شده در این مقاله با تکیه بر تحولات عمده بیمه و مسئولیت مدنی در حقوق غرب است چون در کشور ما تحولات عمده‌ای در این دو بخش صورت نگرفته است و بیمه تاکنون جایگاه شایسته خود را در

-۱

A. Tunc, *idem*, n° 1 *ets.*

G.Viney, *idem*, n° 19 *ets.*

-۲

A.Tunc, *idem*, n° 160 *ets.*

G.Viny, n° 34 *ets.*

Ph. Le Tourneau et L.Cadiet, *droit dela responsabilité*, n° 2 et 3

H.Stoll; *International Encyclopedia of comparative Law*, V.XI, Torts, Ch 8, Consequences of Liability: Remedies

جامعه ایران نیافته تا بتواند عامل عمده‌ای در تحول و توسعه حقوق مسئولیت مدنی باشد. همچنین با توجه به آنکه قواعد و نظام حقوق در کشور ماکتراً با ملاحظه نیازها و شاخصهای اقتصادی تحول می‌یابد و بیشتر تابع عوامل تکنیکی و استدلال صرف حقوقی و با دیدگاههای ایدئولوژیکی است، بیمه که ابزار و عامل اقتصادی در جهت جبران خسارت است و ارتباط مستقیمی با مبانی مسئولیت مدنی ندارد، تأثیر اساسی در قواعد حقوق مسئولیت نداشته است. باشد که تبیین ارتباط این دو بخش از ابزارهای حقوقی و اقتصادی و نحوه بررسی موضوع در این مقاله، راهگشایی در جهت ورود شاخصهای اقتصادی در شکل‌گیری احکام حقوقی در کشورمان باشد.

الف: تأثیرات متقابل بیمه و مسئولیت

تأثیرات بیمه و مسئولیت مدنی را باید در دو فصل مطالعه کرد: جنبه‌های روانی که موجب توسعه بیمه و مسئولیت مدنی می‌شود و جنبه‌های اقتصادی که بار جبران خسارت را از مسئولیت فردی به مسئولیت جمعی تبدیل می‌سازد.

۱- تأثیرات روانی

۵- وجود بیمه مسئولیت در صورت بروز حادثه و خسارت، تأثیرات روانی عمده‌ای بر زیان‌دیده از حادثه و قاضی رسیدگی‌کننده دارد. وقتی که زیان‌دیده خود را با شخصی که مسئولیت خود را نزد بیمه‌گر بیمه نموده است مواجه می‌بیند، در تعقیب دعوی و تقاضای جبران کلیه خسارات وارده تردید نمی‌نماید. در واقع زیان‌دیده در صورتی که با شخصی فاقد پوشش بیمه رو به رو می‌شد به دلایل عدیده (ملاحظات اخلاقی و گذشت و رأفت، عدم ملاتمت مسئول حادثه جهت پرداخت خسارت در صورت صدور حکم محکومیت، جدی‌تر بودن دعوی در صورت مواجه شدن با شخصی که خود در برد و باخت دعوی کاملاً ذی‌نفع است در مقایسه با شخص بیمه شده‌ای که منفعت ملموسی در برد و باخت دعوی مسئولیت نمی‌بیند و نوعاً ترجیح می‌دهد که زیان‌دیده در دعوی خود- که نهایتاً محکوم به آن توسط بیمه‌گر پرداخت خواهد شد- موفق شود) از طرح و پیگیری دعوی خود صرف‌نظر می‌نمود. حال آنکه در صورت وجود پوشش بیمه از طرف مسئول حادثه، زیان‌دیده معمولاً تردیدی در پی‌گیری دعوی نمی‌نماید.

بدینصورت بیمه که برای پرداخت تعهدات ناشی از مسئولیت مدنی بیمه گذار در قبال غیر منعقد می شود نقش عمده‌ای در افزایش دعاوی مسئولیت دارد.

۶- قضاات نیز به همین ملاحظات تحریک می شوند که با دست و دلبازی شرایط مسئولیت مدنی را تفسیر کنند و در جهت حمایت از زیان‌دیده مسئولیت شخصی را که منجر به پرداخت غرامت از سوی شرکت بیمه می شود به رسمیت بشناسند. این عامل روانی به خصوص در نحوه و میزان برآورد خسارات قابل جبران مؤثر بوده و قضاات با گشاده دستی بسیار به برآورد خسارت می پردازند. بدین نحو توسعه بیمه سبب افزایش دعاوی مسئولیت و نیز تقویت این نظر است که کلیه خسارات (اعم از مادی و معنوی) باید جبران شود و خسارتی جبران نشده باقی نماند.

مطالعات آماری انجام شده در جوامع غربی نیز کاملاً مؤید تأثیرات مذکور است. تحولات عظیم حقوق مسئولیت مدنی از اواخر قرن نوزدهم میلادی در فرانسه در پی تحول و توسعه روزافزون صنعت بیمه و به خصوص بیمه مسئولیت بوده است.^۱ این توسعه بیمه به حقوق فرانسه این امکان را داد که به سوی مسئولیت بدون خطا و یا ارائه مفهوم گسترده‌ای از خطا حرکت نماید. «در واقع از زمانی که مسئولیت، تعهدی برای بیمه به شمار رفت، دیگر دلیلی برای احراز خطا جهت تعیین مسئله حادثه وجود نداشت. رویه منطقی و عادی بیشتر از منطقی اقتصادی پیروی می کرد. که مطابق آن بار جبران خسارت را باید متوجه کسی ساخت که قبل از وقوع حادثه زیان بار در موقعیت مناسب تر و معقول تری برای انعقاد قرارداد بیمه مسئولیت قرار دارد.»^۲

-۱

G. Viney, *idem*, n° 1g et s.

-۲

G. Viney, *idem*, n° 25G. Viney: *Le declin de la responsabilité individuelle*, Thèse, Préface A.Tunc, L.G.D.J. 1968, n° 246 a 255OFTINGER: *Rapport sur L'évolution récente de la responsabilité sans faute en droit suisse*, in *Travaux de C'Association H. Capitant*, 1946, 12, P.276.

۷- متقابلاً تحول و توسعه حقوق مسئولیت مدنی موجب توسعه بیمه مسئولیت می‌گردد. عاملان اقتصادی و اشخاصی که در فعالیت خود همواره در خطر ایجاد حادثه و ایراد خسارت به غیر هستند، خود را مواجه با نظام و قواعد حقوقی می‌یابند که به سادگی و حتی بدون ارتکاب خطائی از جانب ایشان، مسئولیت آنان را به رسمیت می‌شناسد و با ایدۀ جبران کامل خسارت بار سنگین مالی بر آنها تحمیل می‌کند. برای مقابله با این امر، که تمامیت اقتصادی فرد مسئول را به خطر می‌اندازد، معقول و منطقی‌ترین راه حل تمسک به بیمه است. با خرید پوشش بیمه، بیمه‌گذار با پرداخت مبلغ مشخصی به عنوان حق بیمه - که آنرا جزو هزینه‌های تولید یا هزینه‌های روزمره خود به حساب می‌آورد - از خطر پرداخت مبالغ هنگفت پیش‌بینی نشده می‌رهد. همین منطقی و انگیزه باعث توسعه روزافزون بیمه مسئولیت در کشورهای غربی شده است به طوری که کمتر زمینه فعالیت اقتصادی یا فردی می‌توان یافت که بیمه در آن به نحو وسیعی حاضر نباشد.

بدین صورت انگیزه روانی وجود پوشش بیمه محرک عمده‌ای برای توسعه حقوق مسئولیت مدنی و متقابلاً توسعه مسئولیت مدنی باعث توسعه بیمه شده است.

۲- ملاحظات تأثیرات اقتصادی

۸- اصولاً گرایش عمده حقوق به سمت حمایت از حقوق زیان‌دیده و قبول مسئولیت مدنی عینی و بدون ارتکاب تقصیر و خطا و یا حتی توسعه مفهوم خطا به افعالی که با توجه به علم و امکانات و محدودیت‌های وجود بشری برای هر انسان محتاطی نیز غیر قابل اجتناب است، بدون تکیه بر امکان و تکنیک‌های بیمه امر مطلوبی نخواهد بود. منطقی اقتصادی و میل به توسعه اقتصادی و آسایش هر چه بیشتر، کار و فعالیت و تولید بیشتر و به‌کارگیری بهینه روزافزون ماشین و ابزار نوین را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. در این رهگذر فعالیت و به‌کارگیری ابزار و پیشرفت علمی و صنعتی، بروز حوادث متنوع

→ A. Tunc, Responsabilite et assurance, Hommage a R. Dekkers, 1982, P.343 et s.

B.S. Markesinis, La perversion des notions de responsabilite civile delictuelle par la pratique de l'assurance, Rev.Int. dr. Comp. 1983, P.301 ets.

جدید امری ناگزیر است. هیچ ابزار و وسیله‌ای بدون طی مراحل تکمیلی و کشف نقاط قوت و ضعف به تکامل نمی‌رسد، سیر تکاملی که خواه ناخواه موجب بروز حوادث و خسارات خواهد بود. اتومبیل، هواپیما ماشین آلات کارخانجات، محصولات متنوع صنعتی و ... در مسیر تکامل خود عیبها و ایرادات عدیده‌ای داشته و به تدریج تکامل یافته‌اند ولی این عیوب که به مرور کشف و رفع می‌شوند باعث ایراد خسارت گوناگون به غیر شده است. حتی محصولات تکامل یافته و ایمن نیز به لحاظ سرعت عملکرد خود کاملاً تحت کنترل بشر قرار نمی‌گیرد و کوچکترین غفلت و لغزش در استفاده از آنها - که لازمه طبیعت ناقص بشری است - موجب بروز حادثه می‌گردد.

۹- با این تصویر، نمی‌توان رشد فعالیت و رشد اقتصادی را با ترمز مسئولیت مدنی متوقف نمود. از طرفی نیز نمی‌توان زیان‌دیدگان بی‌تقصیر را بدون جبران خسارت رها کرد. راه حل منطقی برای جمع این دو مطلوب همانا "بیمه" است. شخصی که به فعالیتهای خطرناک برای دیگران دست می‌زند باید از عهده خسارات ناشی از این فعالیت به دیگری (حتی در صورت عدم تقصیر و خطای در عملکرد) برآید و برای مقابله با خطر مسئولیت می‌بایست قبلاً ضمان جبران خسارت آینده را نزد بیمه‌گر بیمه نماید تا او نیز با محاسبه احتمالات بروز خسارت و میزان خسارات قابل جبران از عهده پرداخت غرامت برآید. بدین نحو منافع بیمه‌گذار و قربانی حادثه تأمین می‌گردد و صنعت بیمه نیز به عنوان فعالیت اقتصادی علی‌الاصول سود ده رشد و توسعه می‌یابد.

۱۰- جبران خسارت به وسیله بیمه در واقع نوعی جبران خسارت جمعی است در مقابل جبران خسارت فردی و شخصی که به وسیله حقوق و تکنیکهای مسئولیت مدنی تحقق می‌یابد. در واقع بیمه‌گذاران با پرداخت مبلغ مشخصی به بیمه‌گر به عنوان حق بیمه، صندوقی را تشکیل می‌دهند که در صورت بروز حادثه و ایجاد مسئولیت مدنی هر یک از بیمه‌گذاران در مقابل ثالث، جبران خسارت از طریق صندوق مذکور صورت گرفته و بدین نحو به جای جبران خسارت توسط فرد مسئول، خسارت به نحو تعاون از محل مبالغی که قبلاً توسط افرادی که در معرض خطر مشابه قرار دارند تدارک می‌شود.^۱

در این تصویر از بیمه، هر چه تعداد بیمه گذاران و خطرات بیمه شده توسعه یابد، روال جبران خسارت از مسئولیت فردی به سوی مسئولیت جمعی و تعاون اجتماعی کاملاً خواهد بود. این سیر و روال در شعبی از بیمه که اجباری شده و یا عمومیت یافته امری کاملاً چشمگیر است. بیمه‌های اجباری تأمین اجتماعی که سیل عظیمی از کارگران و کارمندان را در برمی گیرد و پوشش دهنده خسارات ناشی از حوادث کار و نیز هزینه‌های درمانی است از نمونه‌های بارز تعاون اجتماعی در جبران خسارات است. توسعه و عمومیت یافتن بیمه‌های اجتماعی در خصوص پوشش حوادث ناشی از کار؛ از طرفی، به کارفرما این اجازه را می‌دهد که از خطر بار سنگین ضمان و مسئولیت ناشی از حوادث کارگاه رهایی یافته و با محاسبه هزینه حق بیمه آنرا جزو هزینه‌های تولید به حساب آورد و با آرامش از خطر بار مالی سنگین مسئولیت اجتماعی به فعالیت پردازد. از طرف دیگر با وجود پوشش خسارت توسط شرکت بیمه، از کارگران مشمول بیمه به نحوی به مراتب مطلوب‌تر و اطمینان‌بخش‌تر جبران خسارت می‌شود. همین ساز و کار این امکان را فراهم آورده است تا قانونگذار مقررات حمایتی بسیاری به نفع کارگران مشمول بیمه پیش‌بینی کند و با به کارگیری وسیع مبنای خطر (ریسک) در این باب، مسئولیت بی‌چون و چرای کارفرما را، علی‌رغم بروز خطا و بی‌احتیاطی از جانب خود کارگر به رسمیت بشناسد.^۱

در مورد حوادث ناشی از وسائل نقلیه موتوری نیز، پیش‌بینی بیمه اجباری برای دارنده وسیله نقلیه و لذا توسعه پوشش بیمه مسئولیت خسارات وارد به ثالث، این بخش

→ Y. Lambert-Faivre, Droit des assurances, Précis Dalloz, 10e éd. 1998, n° 33.

P. Petauton, L'opération d'assurance: Définition et principes, in Encyclopédie de l'assurance, Litec 1997, P.427.

G. Vincy, Introduction a La responsabilité, n° 24.

G. Vincy et P.Jourdain, Les Conditions de la responsabilité. n° 791 et s.

Ph. Le Tournau, L.Cadiet, Droit de la responsabilité, n° 3440 et s.

J. Flour et J.L.Aubert, Les obligations, 2.Lefait Juridig n° 202 et s.

F. Terré, Ph. Simler, Y.Lequette, Droit Civil, Les obligations, n° 790 et s.

عمده مولد مسئولیت را از مسئولیت فردی راننده به جبران خسارت جمعی و بنحو تعاون تبدیل ساخته است. شمول و توسعه این شعبه از بیمه این امکان را برای قانونگذار فراهم آورده است که با عنایت به جبران خسارت توسط شرکت بیمه، یعنی توسط کلیه افراد جامعه دارنده وسیله نقلیه (و نه شخص خاص راننده یا دارنده وسیله نقلیه) حمایت‌های بیشتری از زیان‌دیده به عمل آورد. در فرانسه با تکیه بر بیمه اجباری و فراهم آمدن شرایط جبران خسارت جمعی و عدم تحمیل بار جبران خسارت بر راننده یا دارنده وسیله نقلیه، قانونگذار تا آنجا پیش رفته که از سال ۱۹۸۵ صرف دخالت اتومبیلی را در ایراد خسارت جانی برای شناخت مسئولیت دارنده اتومبیل و به تبع آن بیمه‌گر اتومبیل کافی دانسته است^۱ هر چند که قربانی حادثه خطا کار باشد و یا خطای او علت اصلی حادثه باشد؛ مگر آنکه خطای او، غیر قابل بخشش و علت منحصر (و حتی اصلی) حادثه باشد^۲. مقررات حامی حقوق زیان‌دیدگان از حوادث رانندگی به نحو

۱- در ماده یک قانون صرف implication اتومبیل در حادثه را برای مسئولیت کافی می‌داند و مقرر می‌دارد که مقررات این قانون در موردیکه اتومبیل یا یدک او در تصادف موجب خسارت جانی مؤثر (implicite) بوده است. در ماده ۳ این قانون آمده که خسارات جانی قربانیان حوادث رانندگی، بجز راننده وسیله نقلیه موتوری، جبران می‌گردد، بدون آنکه خطای خود قربانی بتواند علیه او استفاده شود مگر خطاهای غیر قابل بخششی که دلیل منحصر حادثه بوده است... در ماده ۲ قانون حتی امکان استفاده به فورس مازر برای رفع مسئولیت رد شده و یا نگهدارنده (garclien) و بیمه‌گر اتومبیل ضامن معرفی شده است. برای مطالعه تاریخچه قانون و شرایط مسئولیت در حوادث رانندگی مراجعه کنید به:

G. Viney et p Jourdain, idem, n° 961 ets.

Ph.L. etoturnau et L.Cadiet, idem, n° 3785 ets.

J.Flour et J.L.Aubert, idem, n° 307 ets.

F.Terré, Ph. Simler et Y. Lequette, idem, n° 887 ets.

Y.Lambert-Faivre: Droit du dommage Corporel, systeme d'indemnisation, 3 précis Dalluz, 3e éd, 1996, n° 468 ets.

۲- ماده ۳ قانون در این باره مقرر می‌دارد که خسارات جانی قربانی حادثه رانندگی، بجز رانندگان وسیله نقلیه موتوری، جبران نمی‌گردد و حتی خطاهای ایشان نیز نمی‌تواند علیه آنها استفاده شود (و موجب کاهش یا منفی شدن خسارت قابل جبران شود) مگر خطاهای غیر قابل بخشش ایشان که به علت منحصر حادثه باشد. در ماده ۲ این قانون نیز تصریح شده که راننده و نگهدارنده (gardien) وسیله نقلیه نمی‌توانند به فورس مازر یا فعل ثالث استناد نمایند.

وسیعیمی در دیگر کشورهای صنعتی اعمال می‌گردد، که همگی تکیه بر بیمه اجباری مسئولیت دارندگان وسایل نقلیه دارد.^۱

در ایران نیز با اجباری شدن بیمه مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در مقابل ثالث مطابق قانون مصوب سال ۱۳۴۷، قانونگذار از طرفی دائره مسئولین حادثه را گسترش داده و دارنده وسیله را نیز مسئول جبران خسارت معرفی نمود. همچنین از تبصره ماده یک این قانون چنین فهمیده می‌شود که در مواردیکه مطابق اصول مسئولیت مدنی نمی‌توان راننده و یا نگهدارنده وسیله نقلیه را مسئول جبران خسارت وارد به ثالث شناخت، دارنده وسیله‌ای که خسارت ناشی از سقوط، آتش‌سوزی یا انفجارات آن است مسئول جبران خسارت خواهد بود.^۲ بدین نحو این قانون با تکیه بر بیمه هم دامنۀ افراد مسئول را توسعه داده و هم شرایط و موارد مسئولیت

۱.

R.E.Keeton, Rev. Int. dr. comp. 1971, P.115

در مورد آمریکا

et A.Tunc, ibid, P 452, 1975, P.157; 1977, P.576.

J.L.Baudouin, Lanouvelle législation québécoise sur les accidents de la circulation, Rev. Int. dr. Comp. 197 g, P.381.

در مورد الجزایر

A.Tunc, Le Compt rendu a l'ordonnance du 30 Janvier 1974 Rev. int. dr. Comp. 1974, P.345

در مورد نیوزیلند

A.Vennel: L'indemnisation des dommages Corporels pur L'État, Les résultats d'une expérience d'indemnisation automatique en Nouvelle- Zéland, Rev. int. dr. comp 1976, P.73.

A.Tunc, Larresponsabilité civile, n°94 ets.

۲- در ماده یک قانون مقرر می‌دارد: «کلیه دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی و انواع بدک و تریلر متصل به وسایل مزبور و قطارهای راه آهن اعم از اینکه اشخاص حقیقی یا حقوقی باشند مسئول جبران خسارات بدنی و مالی هستند که در اثر حوادث نقلیه مزبور یا محمولات آنها به اشخاص ثالث وارد می‌شود و مکلفند مسئولیت خود را ... بیمه نمایند. در تبصره یک این ماده آمده است: «منظور از حوادث مذکور در این قانون هرگونه تصادف یا سقوط یا آتش‌سوزی یا انفجار وسایل نقلیه موضوع این ماده و نیز خساراتی است که از محمولات وسایل مزبور به اشخاص ثالث وارد شود.»

در این باره مراجعه شود به: دکتر ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی الزامهای خارج از قرارداد: ضمان قهری، مسئولیت

مدنی، تهران ۱۳۷۴، ش ۲۹۷ به بعد.

را گسترده تر ساخته است.

۱۱- این دگرگونی و توسعه حقوق مسئولیت مدنی که در زمینه های مشخصی همچون حوادث کار و تصادفات رانندگی کاملاً چشمگیر است و به واسطه توسعه و امکان جایگزینی مسئولیت جمعی به جای مسئولیت فردی امکان پذیر شده است می تواند به زمینه های دیگر نیز تعمیم یابد و بدین نحو بدون ایجاد بار مالی سنگین برای مسببین خسارت به نحو مطلوبی از حقوق زیاندیدگان حمایت نماید.

همگام با توسعه حقوق مسئولیت مدنی، تعمیم و توسعه بیمه امری است که در کشورهای صنعتی جهان به وقوع پیوسته است. توسعه بیمه و جبران خسارت توسط شرکتهای بیمه به جای افراد مسئول تا حدی عمومیت یافته که در این کشورها سؤال عمده جایگاه بیمه و مسئولیت مدنی و جایگزینی بیمه به جای حقوق مسئولیت مدنی به طور جدی مطرح شده است. پاسخ به این سؤال می تواند مبین راه آینده و جایگاه و رابطه مطلوب این دو زمینه حقوقی باشد.

ب: جایگاه بیمه و حقوق مسئولیت مدنی

۱۲- حقوق مسئولیت مدنی دو هدف عمده را پی می گیرد. جبران خسارت زیان دیده و ایجاد نرمها و هنجارهای رفتار اجتماعی افراد^۱. اگر حقوق مسئولیت مدنی از دیرباز به عنوان موثرترین وسیله جبران خسارت در نظر گرفته می شد، این نقش با پیشرفت بیمه به شدت مورد تردید قرار گرفته است، همچنانکه در بخش اول بحث مشاهده شد، بیمه به نحو گسترده ای در زمینه جبران خسارت داخل شده است و در کشورهای پیشرفته صنعتی جایگاه برجسته ای را در جبران خسارت زیاندیدگان اشغال کرده است. به صورتیکه از جانب بعضی حقوقدانان به عنوان رقیب حقوق مسئولیت مدنی در رسالت

۱- منابع مذکور در زیرنویس ۱ ص ۹۹ و همچنین:

- Fondements et Fonctions de La responsabilité Civile, Les travaux du colloque Franco-germano-suisse de Baale de 1968, éd. 1973 sous la direction de E.Klein.

- A.Tunc: La fonction d'indemnisation de la responsabilité civile, Mélanges offerts a Durhout Mees, P.143.

جبران خسارت مطرح گردیده است.^۱ در این مقاله می‌بایست به تبیین جایگاه و رابطه هر یک از این دو زمینه حقوقی در مورد وظیفه جبران خسارت ناشی از حوادث پرداخت (اول).

در خصوص هدف دوم- یعنی ایجاد هنجارهای رفتاری- قواعد و مقررات کیفری رسالتی مشابه حقوق مسئولیت مدنی دارند ولی از روشها و ابزارهای متفاوتی استفاده می‌کنند. بحث از نقاط افتراق و اشتراک دو نوع مسئولیت کیفری و مدنی از چهارچوب این مقاله خارج است. ولی با توجه به توسعه در پوشش بیمه و تبدیل مسئولیت فردی به مسئولیت جمعی در بخش عمده‌ای از فعالیتهای زیانبار، می‌بایست در خصوص جایگاه و ارتباط بیمه و مسئولیت مدنی و تحولات ایجاد شده در نقش مسئولیت مدنی در ایجاد نرمهای رفتاری تعمقی کرد. در واقع توسعه بیمه و جبران خسارت به نحو تعاون و جمعی بیم بی‌مبالائی بیمه‌گذاران را- که از این پس بار مسئولیت را بر دوش ندارند- به دنبال دارد. آیا توسعه بیمه ناگزیر از متفی شدن رسالت مسئولیت مدنی در ایجاد و حفاظت از نرمهای رفتاری است؟ در این مبحث ارتباط و راه کارهای تضمینی این هنجارهای رفتاری در ارتباط حقوق مسئولیت مدنی و بیمه می‌بایست تبیین گردد (دوم).

اول: نقش و جایگاه مسئولیت مدنی و بیمه در جبران خسارات

۱۳- مؤثر بودن مسئولیت مدنی به عنوان ابزار حقوقی جبران خسارت در مقایسه با بیمه و به خصوص بیمه‌های اجتماعی و بیمه‌های مستقیم (که در آنها پرداخت خسارت بدون اثبات مسئولیت غیر و به صرف ایراد خسارت صورت می‌گیرد) به شدت محل شک و تردید است.

علی‌رغم تمام تسهیلاتی که در قرن بیستم برای اثبات مسئولیت و توسعه مسئولیت بدون خطا ایجاد شده، هنوز زمینه‌های بسیاری وجود دارد که در آنها اثبات مسئولیت

A. Tunc, La responsabilité Civile, n° 1 et n° 170 a 173.

G. Viney, Introduction a la responsabilité, n° 27 ets.

G. Viny: De le responsabilité personnelle a la réparation des risques, in Archives de Philosophie du Droit, n° 22, Laresponsabilité, 1977, P.5 ets.

مشکل به نظر می‌رسد. اثبات مسئولیت معمولاً نیاز به اثبات تقصیر (حداقل در باب تسبیب مطابق قواعد حقوقی ایران) و رابطه علیت دارد، امری که در بسیاری موارد بسیار مشکل و یا غیرممکن است. به علاوه امکان رفع مسئولیت به واسطه اثبات فورس مازر و یا شناخته نشدن مسئول حادثه یا گریز او باعث می‌شود که خسارت زیان دیده عملاً بدون جبران باقی ماند. در زمینه بیمه‌های مسئولیت که پرداخت خسارت توسط بیمه‌گر موکول به اثبات بیمه‌گذار است، علاوه بر مشکل اثبات مسئولیت، موانع دیگری بر راه جبران خسارت توسط بیمه‌گر ممکن است وجود داشته باشد، موانعی همچون نفی پوشش بیمه در مورد ایراد خسارت به افراد خاص. مثلاً در بیمه و سائل نقلیه خسارت وارده به بستگان درجه یک دارنده وسیله (پدر و مادر، فرزندان و فرزند فرزندان، اجداد و جدات) از شمول پوشش بیمه خارج شده‌اند.^۱

همچنین کُندی و پیچیدگی دعاوی مسئولیت زیان‌دیدگان بسیاری را عملاً از جبران مفید و مؤثر خسارت محروم می‌سازد.

در این موارد جبران خسارت توسط تکنیکها و ابزار مسئولیت مدنی و یا حتی بیمه مسئولیت میسر و مطلوب نیست و زیان‌دیده ممکن است بدون جبران خسارت رها شود. در حالیکه در تمام این موارد بیمه‌های مستقیم قادرند بدون مشکل و مانع عمده‌ای خسارت وارده را به نحو قابل قبولی جبران نمایند.^۲

۱۴- همین ملاحظات و تمایلات بشردوستانه در جهت حفظ هر چه بهتر حقوق زیان‌دیدگان و توسعه تأمین اجتماعی، سبب گسترش بیمه‌های مستقیم و بیمه تأمین اجتماعی در بسیاری از کشورها شده و بخش عمده‌ای از خسارات جانی بدون توجه به

۱- ماده ۲ قانون بیمه اجباری مسئولیت دارندگان وسائل نقلیه متونری ۱۳۴۷ این افراد را از شمول پوشش بیمه اجباری مسئولیت خارج نموده است.

۲-

- A. Tunc, La responsabilité Civile, n° 172 ets.

- A. Tunc. Le droit en miette, in Archives de philosophie du droit, T 22, La responsabilité, 1977, P. 31 et s.

- G. Viney, Introduction à la responsabilité, n° 27 ets. n° 37.

- G. Viney, De la responsabilité personnelle à La réparation des ruisques, P. 8 et s.

نحوه و چگونگی ایراد خسارت و تقصیر زیان‌دیده با شخص دیگر تحت پوشش بیمه قرار گرفته است. نمونه بارز این امر را در توسعه بیمه‌های تأمین اجتماعی می‌یابیم که خسارات جانی و عوارض ناشی از آنرا که ناشی از حوادث کار باشد بدون عنایت به مقصر و علت حادثه، تحت پوشش قرار می‌دهد. همچنین طی سالهای اخیر در بعضی از کشورهای اتحادیه اروپا روند مشابهی جهت پوشش خسارات جانی ناشی از حوادث رانندگی^۱ و یا اتفاقات پزشکی و درمانی (ناشی از عملیات جراحی یا دیگر مداوای پزشکان)^۲ در پیش گرفته شده است.

بدین نحو حقوق مسئولیت مدنی که سالها عمده‌ترین و مؤثرترین ابزار جبران خسارت به شمار می‌رفت، به مرور جایگاه سستی خود را از دست می‌دهد و در زمینه وسیعی ابزار جدید بیمه‌های مستقیم و تأمین اجتماعی به نظر می‌تواند به نحوی مطلوب و مؤثرتر خسارت وارده را جبران سازد.

۱۵- البته رقابت میان بیمه‌های مستقیم و بیمه‌های اجتماعی از یک سو، و حقوق مسئولیت مدنی، از سوی دیگر، و جایگزینی بیمه‌های مسئولیت مدنی - حتی در کشورهای پیشرفته صنعتی معتقد به جبران جمعی خسارات - به صورت کامل تحقق نیافته و بیشتر چشم‌اندازی برای آینده به شمار می‌رود. به علاوه جایگزینی کامل حتی در این کشورها امری ایده‌ال و عملی به شمار نمی‌رود و حقوق مسئولیت مدنی همواره جایگاهی شایسته را باید حفظ کند^۳. در واقع جایگزینی مسئولیت مدنی با بیمه تنها در

۱- نیوزیلند در این باره تجربه و تحول قانونی چندین ساله دارد.

A. Vennel, L'indemnisation des domags corporels ..., Rev. int. dr. comp. 1976, P.73.

A. Tunc, La responsabilite civile, n° 94 ets.

۲- تجربه حقوق سوئد نمونه بارز این امر است.

A.Tunc, compte rendu a la loi du 15 dec, 1975 Rev. int. dr. comp. 1977, P.775.

J. Deprimoz, De L'indemnisation des incidents therapeutiques en Suéde, Jcp 1981, 3058

C.Oldertz, Le systeme Suédois, indemnisation de L'aléa thérapeutique, Colloque Sham, 1990, P.30.

۳-

G.Vincy, Introduction ..., n° 41 ets.

A.Tunc, La Responsabilite civile, n° 149 ets. enpart, n° 15 g.

زمینه جبران خسارات جانی پیشنهاد و پی‌گیری شده است و جبران خسارت مالی همواره به تکنیک‌های حقوق مسئولیت مدنی سپرده شده است. حتی با پیشرفت و توسعه بیمه اموال که در آن بیمه‌گذار در پی بروز حادثه زیانبار به بیمه‌گر مراجعه نموده و خسارت را از این طریق جبران می‌نماید، بیمه‌گر با پرداخت خسارت قائم‌مقام بیمه‌گذار در پی‌گیری موضوع علیه مسئول حادثه شده و قواعد حقوق مسئولیت مدنی بر این دعوی حاکم است.^۱ همچنین توسعه بیمه خسارات (اعم از بیمه اموال و بیمه مسئولیت مدنی) - همان‌طور که در بخش اول بحث آمد- زمینه تحول و رشد حقوق مسئولیت مدنی را به وجود آورده است.

به علاوه علی‌رغم توسعه بیمه‌های مستقیم و بیمه تأمین اجتماعی، مشکل عمده‌ای پابرجاست. در واقع این بیمه‌ها معمولاً پوشش کاملی نسبت به جبران کلیه خسارات به وجود نمی‌آورند. علی‌الاصول در نظام بیمه‌های اجتماعی سقف معینی برای خسارت قابل جبران در نظر گرفته شده و مازاد آن پرداخت نخواهد شد. در صورتیکه قاعده اساسی در حقوق مسئولیت مدنی جبران کامل خسارت می‌باشد. بدین نحو حقوق مسئولیت مدنی می‌تواند مکمل مناسبی برای نظام بیمه‌های مستقیم و اجتماعی به شمار رود؛ در مواردی که خسارات وارده از سقف تعیین شده بیمه فزون است، علی‌الاصول زیان‌دیده می‌تواند با اثبات مسئولیت زیان‌زننده و بالاخص تقصیر وی جبران مابقی خسارات را نیز مطالبه نماید.

ولی در مورد خسارات مادی و معنوی که در پوشش بیمه‌های اجتماعی در نظر گرفته نشده است و اساساً زمینه بیمه خسارات و حقوق مسئولیت مدنی است، اصول مسئولیت مدنی کاملاً حکومت می‌نماید. در خصوص خسارات ناشی از جرایم عمدی نیز پوشش بیمه منع شده و خود فرد مسئول جبران خسارات وارده است.^۲

-۱

Y.Lambert-Faivre, Droit des assurances, n° 597 ets.

-۲

Y.Lambert-Faivre, idem, n° 383 ets.

ماده ۱۴ قانون بیمه مقرر می‌دارد: «بیمه‌گر مسئول خسارات ناشیه از تقصیر بیمه‌گذار یا نمایندگان او نخواهد بود». منظور از تقصیر در این ماده عمد در ایراد خسارت است.

بدین نحو علی‌رغم رشد و توسعه بیمه‌های مستقیم و بیمه‌های اجتماعی ارزش تکنیکها و قواعد حقوق مسئولیت مدنی در طیف وسیعی همچنان حفظ شده است.

۱۶- قابل ذکر است که توسعه بیمه‌های خسارت- که در تعیین بار نهائی جبران خسارت توسط شرکتهای بیمه به تکنیکهای مسئولیت مدنی متوسل می‌شود- نحوه جبران خسارت را دگرگون می‌سازد. حقوق مسئولیت مدنی بر جبران فردی خسارت توسط شخص مسئول حادثه بنا نهاده شده ولی بیمه‌های خسارت این بار را بر دوش جمع قرار می‌دهد. هر چند که در نظر اول بیمه شده عهده‌ی میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار می‌نماید که بر اساس حق بیمه پرداختنی بیمه‌گذار خسارات وارده را جبران می‌کند بدون آنکه جبران خسارت جمعی باشد ولی با دقت در محل سرمایه‌ی بیمه‌گر این تصویر ابتدایی دگرگونه می‌شود. در واقع همچنانکه قبلاً نیز گفته شد- بیمه‌گر خسارت را از محل حق بیمه‌های دریافتی از جمع‌کنندگانی از بیمه‌گذاران تأمین می‌کند و بدین نحو بار جبران خسارت را بر دوش همه کسانی که در معرض خطر نقص مال (بیمه‌اموال) یا مسئول شناخته شدن هستند (بیمه مسئولیت) قرار می‌دهد. در مرحله‌ای دیگر، بسیاری از بیمه‌گذاران نیز حق بیمه پرداختنی را جزو هزینه تولید کالا یا ارائه خدمات به حساب آورده و پرداخت آنرا نهایتاً بر دوش مصرف‌کنندگان قرار می‌دهند. بدین نحو توسعه بیمه موجب انتقال بار جبران خسارت از دوش فرد بر دوش جامعه می‌شود و حقوق مسئولیت مدنی را از وسیله‌ای مؤثر در جبران خسارت به ابزاری برای تعیین مؤسسه و شرکت بیمه و در نتیجه جمع بیمه‌گذاران طرف قرارداد او و مصرف‌کنندگان محصولات ایشان که نهایتاً پرداخت را بر عهده می‌گیرند تبدیل می‌کند.

ولی اگر بیمه تا حد زیادی جایگزین و یا دگرگون‌کننده نقش حقوق مسئولیت مدنی در جبران خسارت است، آیا می‌تواند جایگزین آن در امر تضمین رفتارها و نرملهای اجتماعی باشد؟ و چه ارتباطی بین این دو زمینه حقوقی در مورد ایجاد و تضمین رفتارهای اجتماعی وجود دارد؟

۲- نقش بیمه و مسئولیت مدنی در ایجاد و تضمین رفتارهای رفتاری

۱۷- دیگر رسالت حقوق مسئولیت مدنی ایجاد و پاسداری از نرملهای رفتار اجتماعی است. زندگی اجتماعی مستلزم رعایت رفتارهای رفتاری و احترام به حقوق و

جان و مال دیگران است در هر نظام اجتماعی ضمانت اجرایی در صورت عدم رعایت این هنجارها و عدم احترام به دیگران پیش‌بینی شده است که بعضی از آنها در قالب مجازات و مسئولیت کیفری و بخش عمده‌ای در قالب مسئولیت مدنی است. حقوق مسئولیت مدنی با الزام فرد واردکننده خسارت به جبران خسارت، هم در پی دفاع از زیان دیده و برگرداندن وضعیت او به حالت قبل از ایراد خسارت است و هم به نوعی در پی حراست از نرم رفتار اجتماعی که معمولاً در ایراد خسارت به غیر عمداً یا سهواً و با بی‌احتیاطی مورد تجاوز قرار گرفته است می‌باشد.^۱

اگر بیمه جایگاه حقوق مسئولیت مدنی را در جبران خسارت در سطح وسیعی اشغال کرده و منطق آنرا نیز دگورگونه نموده، ولی در مورد پاسداری از هنجارهای رفتاری نتوانسته جایگزین مسئولیت مدنی شود. بر خلاف حقوق مسئولیت مدنی که در عین حال به پاسداری از نرم‌های رفتاری و جبران خسارت نظر دارد، توسعه بیمه ممکن است باعث شود بیمه‌گذار که با انتقال ریسک مسئولیت به بیمه‌گر خود را از تحمل بار خسارات ناشی از سهل‌انگاریها و خطاها معاف می‌بیند، با بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی نسبت به حقوق و جان و مال دیگران عمل نماید. در واقع احساس معافیت از مسئولیت و عدم تحمل بار جبران خسارت سبب خواهد شد که بیمه‌گذار توجه کافی به حقوق و جان و مال غیر نموده و در رفتار خود تعدی و تفریط نماید. این پدیده و اثر سوء توسعه بیمه امری است که وجود حقوق مسئولیت مدنی را در کنار بیمه لازم و اجتناب‌ناپذیر می‌سازد.

۱۸- برای جلوگیری از آثار سوء بیمه و تحمیل بار مسئولیت ناشی از عدم رعایت هنجارهای رفتاری (یعنی جمع دو ابزار حقوقی و تعیین جایگاهی مناسب برای هر یک از آنها) تمهیداتی اندیشیده شده است. از آنجمله می‌توان به نکات و راههای ذیل اشاره نمود:

۱- عدم پوشش بیمه در مورد ایراد خسارت عمدی: در مواردی که خسارت به عمد و با قصد ایراد خسارت توسط بیمه‌گذار وارد شود، علی‌الاصول پوشش بیمه‌ای وجود ندارد و بیمه‌گذار خود مسئول جبران خسارت غیر است. در مورد بیمه‌های اجباری

مسئولیت که هدف اصلی بیمه تأمین خسارات زیان دیده و عدم مواجهه او با مسئول فاقد تمکن مالی است گاه بیمه گر مکلف به جبران خسارت ثالث ناشی از عمد بیمه گذار شده است (مثال مشخص آن در حقوق کشور با حکم ماده ۵ قانون بیمه اجباری و سائل نقلیه موتوری مصوب ۱۳۴۷ است)^۱ در این مورد بیمه گر پس از جبران خسارت برای استرداد مبالغ پرداختی حق مراجعه به بیمه گذار یا هر مسئول حادثه دیگر را دارد.

همچنین در مواردی که مسئولیت بیمه گذار بواسطه ایراد خسارت عمدی کارگران یا نمایندگان او ایجاد می شود و پوشش بیمه برای این خطر خریداری شده، بیمه گر حق خواهد داشت پس از جبران خسارت بیمه گذار یا زیان دیده دیگر به فرد یا افرادی که عمد آنها سبب ایراد خسارت بوده (در اینجا کارگر یا نماینده بیمه گذار) مراجعه کند.^۲

۲- شناخت مسئولیت مدنی و عدم پوشش بیمه تنها به ایراد خسارت عمدی منحصر نمی شود. بیمه گر می تواند در قرارداد بیمه پوشش خسارات ناشی از خطای سنگین را نیز استثناء کرده و بار جبران خسارت ناشی از این تقصیرات را نیز بر دوش خود بیمه گذار مسئول حادثه قرار دهد.^۳

همچنین در شمول مواردی که پوشش بیمه خسارت ناشی از خطای بیمه گذار (حتی خطای سنگین) وجود دارد، بیمه گر می تواند با تمهیدات گوناگون بیمه گذار را به عدم

۱- ماده ۵ قانون مقرر می دارد: «در مورد عمد راننده در ایجاد حادثه یا در صورتی که رانند فاقد گواهینامه رانندگی باشد شرکت بیمه پس از پرداخت خسارت زیان دیده می تواند برای استرداد وجود پرداخت شده به شخصی که موجب خسارت شده مراجعه نمایند.»

-۲

Y.Lambret-Farivre, idem, n° 398.

ماده ۲- ۱۲۱ قانون بیمه فرانسه در این مورد به بیمه گری که جبران خسارت نموده اجازه رجوع به کارگر یا نماینده ای که عمد او در ایراد خسارت مسئولیت بیمه گذار و بیمه گر را ایجاد نموده را می دهد.

ماده ۲- ۱۲۱: بیمه گر ضامن خسارات و ضرر مالی است که بوسیله کارکنان بیمه گذار به ثالث وارد می شود و مطابق ماده ۱۳۸۴ قانون مدنی مسئولیت بیمه گذار (کارفرما) را ایجاد می نماید، صرف نظر از طبیعت و سنگینی تقصیر کارکنان.

L-121-2

-۳

Y.Lambret-Faivre, idem, n° 416 ets.

ایراد خسارت و اتخاذ رفتار محتاطانه ترغیب نماید: با گنجاندن شرط عدم پوشش کامل و تحمیل قسمتی از بار جبران خسارت بر دوش بیمه گذار (سهمی که قابلیت بیمه نرد شرکت بیمه دیگر را ندارد) منفعت بیمه گذار به عدم ایراد خسارت جلب می‌گردد.^۱ همچنین در مورد تعیین میزان حق بیمه، بیمه گذاری را که به نرمهای رفتاری مقید نیست و با بی احتیاطی عمل می‌نماید و با تقصیر خود موجبات ایراد خسارت موضوع پوشش بیمه را ایجاد می‌کند مجازات می‌نماید و با لحاظ ارتکاب یا عدم ارتکاب خطا در دوره‌های قبلی بیمه، حق بیمه او را تعیین می‌نماید. حق بیمه افراد لاابالی و سهل انگار می‌تواند چندین و چند برابر افراد محتاط و متعارف باشد و یا حتی این امر موجب امتناع شرکتهای بیمه از انعقاد قرارداد بیمه جدید گردد.^۲

۱۹- در برخی نظامهای حقوقی- به خصوص نظامهای حقوقی انگلیسی و آمریکا و اخیراً کشورهای اروپایی قاره‌ای- نقش عمده تری برای حقوق مسئولیت مدنی در جلوگیری از ایراد خسارت ناشی از خطا و تقصیر در نظر گرفته شده است. با توسعه نقش مسئولیت مدنی و لحاظ آن به عنوان "مجازات حقوق خصوصی" در این کشورها، به دادگاهها اجازه داده شده که با بررسی نحوه ایراد خسارت و عملکرد مسئول حادثه، وی را به پرداخت مبلغی بیش از خسارت وارده در حق زیان‌دیده محکوم نمایند. محکومیت فوق که در اصل جهت تنبیه و مجازات وارد کننده خسارت اعمال می‌گردد، امری است که علی‌رغم عدم پیش بینی کیفر در قوانین جزایی اعمال می‌شود. این امر نقش حقوق مسئولیت را در بررسی انگیزه و نحوه رفتار مسئول حادثه و پاسداری از هنجارهای رفتاری به مراتب افزایش داده است و با اختصاص طبیعتی نزدیک به مجازات کیفری، پوشش بیمه را نیز در این مورد ممنوع ساخته است.^۳

-۱

Y.Lambret-Faivre, idem, n° 563 ets.

۲- در مورد بیمه مسئولیت دارندگان و اتومبیل.

Y.Lambret- Faivre, n° 806 a 808

-۳

- G.Viney, Introduction ..., n° 16- n° 3 g ets.

←

این تکنیک هنوز به نظام حقوقی ما به نحو شایسته‌ای راه نیافته است. هر چند بعضی از مقررات قانونی که پرداخت خسارتی را علاوه بر خسارت واقعی وارد به زیان‌دیده و تنها با لحاظ سوءنیت وی پیش‌بینی کرده است. از موارد اعمال نظریه مجازات حقوق خصوصی به شمار آورد (از این میان می‌توان به حکم تبصره ماده ۲۲۵ مکرر قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۳۹ و تبصره ماده ۱۰۹ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ استناد نمود).

بدین نحو سهم بیمه و حقوق مسئولیت مدنی در لحاظ نحوه رفتار شخص مسئول حادثه و رعایت هنجارهای رفتاری تعیین شده و هر دو در جبران خسارت و پاسداری از نرهای رفتاری مشارکت می‌نمایند. بیمه به هیچ وجه نمی‌تواند جایگاه حقوق مسئولیت مدنی را در رسالت حفظ و پاسداری از هنجارهای اجتماعی اشغال نماید و عاملی بازدارنده در عدم ارتکاب خطا محسوب شود. برای تحقق این مهم بیمه از قبول خطر بیمه‌گذار خودداری می‌نماید و جای را برای اعمال قواعد مسئولیت مدنی و تحمیل بار جبران خسارت و یا حسنی مجازات او از باب حقوق خصوصی (Peine Privée) باز می‌گذارد.

نتیجه‌گیری

پیشرفت حقوق مسئولیت مدنی در یک قرن اخیر مرهون توسعه بیمه بوده و متقابلاً توسعه حقوق مسئولیت مدنی راه توسعه بیمه را هموار نموده است. بدون ظهور و امکان پوشش بیمه قبول و رشد مسئولیت بدون خطا و جبران مطلوب خسارات قربانیان حوادث جانی و مالی، تحمیل بار غیر عادلانه‌ای بر فعالان اقتصادی بوده و سبب عدم رشد اقتصادی می‌گشت.

→ - B.Starck, Essaid'une théorie générale de La responsabilité Civile considérée en sa double fonction de garantie et de peine privée, thèse 1947.

- S.CARVAL, La responsabilité Civile dans sa fonction de peine privée, there, LGDY 1995, Pref.G.Viney

- M.Crémioux, Reflexion sur la peine privée moderne, Étudos offeretes a P.Kaysar, 197 g, P.261
ets.

تکنیک‌های بیمه این امکان را فراهم آورده است که با جا به جایی بار جبران خسارت از دوش فرد یا افراد معین بر دوش جامعه، امکان رشد و فعالیت اقتصادی، که رهن فعالیت و کار است، خواه ناخواه موجب بروز حادثه و ایراد خسارت به غیر خواهد شد، فراهم آید.

نقش مؤثر و مطلوب بیمه در جبران خسارت بعضی از اندیشمندان حقوق را به نقش حقوق مسئولیت مدنی، که ابزار سستی جبران خسارت به شمار می‌رود، مشکوک نموده است. ولی ملاحظات اینان سبب نشده که جایگاه حقوق مسئولیت مدنی در مورد جبران بخش عظیمی از خسارات مالی و همچنین تعیین بار نهایی جبران خسارت (پس از پرداخت بیمه گر به زیان‌دیدگان) نفی گردد.

اگر شبهاتی در مورد جایگاه مسئولیت مدنی و بیمه و تمایل عمده به روی کردن به بیمه بجای مسئولیت مدنی جهت جبران خسارت وجود دارد، ولی این واقعیت قابل انکار نیست که حقوق مسئولیت مدنی همواره نقش اساسی را در پاسداری از هنجارهای رفتاری ایفاء می‌نماید. این مهم از طریق تحمیل بار جبران خسارت بر افراد خطاکار و بی‌مبالات و سهل‌انگار محقق می‌شود. در این زمینه بیمه نمی‌تواند ابزار مناسبی به شمار آید ولی با روشن بینی می‌تواند در مواردی که ایراد خسارت ناشی از خطا و عدم رعایت هنجارهای رفتار اجتماعی باشد، با امتناع از پوشش بیمه‌ای راه را برای اعمال قواعد مسئولیت مدنی باز گذارد.

بدین نحو دو بخش بیمه و مسئولیت مدنی به عنوان دو ابزار حقوقی مؤثر در جبران خسارت و پاسداری از هنجارهای اجتماعی عمل می‌کنند و با توسعه همراه، هم سبب جبران مطلوب خسارات و حمایت از زیان‌دیدگان می‌شوند و هم ابزار مناسب برای جلوگیری از رفتارهای ضداجتماعی و سهل‌انگاری و عدم احترام به حقوق دیگران می‌گردند.